

DUPKA GYÖRGY–ZUBÁNIC LÁSZLÓ

A ZSIDÓSÁG MÚLTJA ÉS JELENE KÁRPÁTALJÁN

(EMLÉKEZÉS A HOLOCAUST ÁLDOZATAIRA)

Kárpátalja életében évszázadokon keresztül jelentős szerepet töltött be a zsidóság, amely már az Árpád-korban jelen volt a vidék kereskedelmi és közigazgatási központjaiban, ezért is II. Endre király 1233. évi beregi oklevele korlátozta a zsidók és izmaeliták helybeli működését¹. Tömeges betelepülésük a Rákóczi-szabadságharc után kezdődött és a XX. század elejéig folyamatosná vált. Különösen Máramaros hegyvidéki területén (Rahó, Kőrösmező), valamint Kárpátalja városaiban és mezővárosaiban – Ungvár, Munkács, Beregszász, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Huszt – éltek a legtöbben, Munkácson például már relatív többségben voltak.

Ezen a területen élt a történeti Magyarország legnagyobb zsidóközössége, akik a XIX. század végén a mai Galíciából, Bukovinából, illetve Nyugat-Ukrajnából vándoroltak ide, túlnyomó részük a zsidó ortodox vallási életvezetési szabályokat követte. Főleg a nagyobb városokban alkottak jelentős közösségeket: Ungváron élt a legtöbb izraelita, 9576 fő, akik az összlakosság 27,16 %-át tették ki. Továbbá:

1910-ben a zsidók nagyobb részét németként írták össze, közülük mintegy 36 000 vallotta magát magyarnak. 1921-ben a zsidó lakosság 87,30 %-át írták be zsidónak, illetve 7,73 százalékát magyar, 3,87 százalékát rutén, 0,75 százalékát csehszlovák, 0,30 százalékát pedig német nemzetiségűként tüntették fel. Tehát a magyar zsidók is bátran vallhatták magukat külön zsidó nemzetiségűeknek, ha akarták. Egyébként 6863 zsidó vallású magyarnak vallotta magát.

1930-ban a csehszlovák statisztika külön nemzetiségként tartotta őket számon. Zsidó nyelvnek tekintették a héber nyelven kívül az úgynevezett jiddis nyelvjárást is. A 95 ezer főből 5870 fő tartotta magát magyar nemzetiségűnek.⁴ Közülük sokan a magyar kultúra, képzőművészet elhívatott művelői voltak a két világháború között.

Év:	Összlakosság:	Zsidók száma:	Százalékarány (%):
1910	597 062	63656 * ¹	10,66
1921	597 731	80 059	13,39
1930	725 357	91 255	12,58
1941	852 546	78 272	9,18
1946	755 900	6 998	0,93
1959	920 173	12 169	1,32
1970	1 056 799	10 856	1,03
1979	1 155 759	3 848	0,33
1989	1 245 618	2 639	0,21
2001	1 254 614	565	0,05

Zsidóság összesen Ukrajnában (2001)	48 457 000	103 600	0,21
--	-------------------	----------------	-------------

№	Település:	Százalékarány (%):
1	Munkács	42,68
2	Nagyszőlős	31,99
3	Nagyberezna	30,68
4	Beregszász	30,23
5	Aknaszlatina	28,37 ¹
6	Huszt	26
7	Alsóverecke	24,73

Az 1938–39-ben visszacsatolt területen 100–110 ezer zsidó élt.⁵ Az 1941-es magyar népszámlálás viszont 78 272 (9,2 %) magyar nemzetiségű zsidót írt össze. Az eltérés azzal magyarázható, hogy a „magyar aránynak” akartak kedvezni, mivel a magyar statisztikák a lakosságot csak anyanyelv szerint regisztrálták, viszont a csehszlovák népszámlálásnál a kérdezőbiztosok nemzetiségi alapon vezették a nyilvántartást. A zsidók számarányát tekintve meg-

bízhatóbb valóságot tükröznek a lakosság vallás szerinti megoszlásának ebben az időben rögzített adatai, mert ebben az esetben az „izraelita” hitet gyakorló zsidók száma 101 854 (11,9 %) fő volt. A vallási-nemzetiségi összetételek realitását figyelmen kívül hagyva a „Heszed Spira” Kárpátaljai Alapítvány által jegyzett ungvári ismertetőben Szabina Miron a deportálás előtti zsidók számát 140 000 (!) főre teszi, ez minden fellelhető statisztikai kimutatáshoz viszonyítva is 30 ezerrel több főt jelent, amit túlzásnak is tekinthetünk. De a holocaustot túlélők számát ő is 7 ezer főben határozza meg.⁶

1941. június végén a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) javaslatára a minisztertanácsi ülésen először született döntés arról, hogy a „nem honos vagy honosságuktól megfosztott zsidó állampolgárokat” Magyarország területéről ki kell telepíteni, úgymond a rendezetlen állampolgárságú zsidóság „hatósági támogatással új életet kezd Galícia földjén”. Az 1941. augusztus 22-én a deportálások során, mintegy 17 ezer zsidó galíciai kitelepítésére került sor, akik közül 13 ezret Kárpátaljáról, 4 ezret pedig a mostani Magyarország más településeiről gyűjtötték össze. A Magyarországról kitelepített zsidók többségét valószínűleg Kamenyec-Podolszknál augusztus 27-28-án a német kivégző osztagok legéppuskázták. Az eddig publikált és elemzett dokumentumok szerint⁷ a Kamenyec-Podolszknál kivégzettek száma 23 600 fő volt.

Miután Magyarországot megszállták a hitlerista németek, többek között a kárpátaljai zsidóknak sem kegyelmeztek, a galád népirtás végrehajtásában a magyar szélsőjobboldal is részt vett. A kárpátaljai zsidóság 1944. évi deportálása április 16-án kezdődött és június 7-én ért véget.

A gettókba a családok csak fontosabb ruhadarabjaikat és némi élelmet vihettek magukkal. Pénzüktől, ékszereiktől már a begyűjtés idején megfosztották őket.

A beregszászi zsidókat a Kont és a Vály téglagyárakban, valamint az úgynevezett Weisz-gazdaság helyiségeiben létesített gettóban zsúfolták össze⁸. Körülbelül 10 000 személy volt itt Bereg megye különböző falvaiból és Beregszász városából. Ezek a külterületeken lévő, gyűjtőtábornak nyilvánított területek teljesen alkalmatlanok voltak ekkora embertömeg elhelyezésére. A téglaszárítóknak csak tetejük volt, oldalfaluk nem, a túlzúfolás következtében rengetegen maradtak fedél nélkül, nem volt se víz, se csatornázás. Ezek használtak, néhány, az udvaron ázott és lepedővel elválasztott gödröt latrinaként, fürdésről szó sem lehetett. A táborok és gettók élelmiszerellátásáért általában a helyi Zsidó Tanács volt felelős, mely

nem tudta ellátni ezt a feladatát, így aki nem tudott magával élelmet vinni – az éhezett. Munkácson 14 ezer embernek főzték fürdőkádakban a levest, személyenként nem jutott több egy kanálnyi, tartalmatlan lötyynél.

A gettókat legtöbbször palánkkal vették körül, amelyet idegen csendőrök és ismerős rendőrök őriztek. A rendőrök általában emberségesebbek voltak, megengedték, hogy a kerítéshez lopakodó árusok vagy barátok élelmet adjanak el vagy át az éhező zsidóknak. Néha még levelek kézbesítésére is vállalkoztak. Az idegen csendőrök általában indokolatlan brutalitással léptek fel. A munkácsi téglagyárból az egyik szombaton ortodox zsidókat hajtottak a főtérre. Útközben gumibottal és puskatussal verték őket, majd a zsinagóga előtt közéjük lőttek. Ezután a szerencsétleneket veréssel kényszerítették a zsinagóga berendezésének szétrombolására.

A csendőrnyszemélyek alosztályok sok helyen gúnyosan csak „pénzverdeként” emlegetett kihallgató központokat állítottak fel. Itt a gazdag vagy annak hitt zsidókat vallatásnak vetették alá, hogy elárulják, hová rejtették vagyonukat. A „kihallgatás” során gumibottal és puskatussal verték talpukat, a családfő szeme láttára nemegyszer meztelenre vetkőztetett felesége mellét ütötték, előfordult a nők megerőszakolása is. A szexuális perverzió és szadizmus eredményeként sokan már a gettóban vagy táborokban belehaltak a kínzásokba, mások öngyilkosságot követtek el, vagy megőrültek.

Az éhség, a zsúfoltság, a higiénia és a gyógyszerek szinte teljes hiánya a betegségek melegágyává tette a gyűjtőtáborokat. Hamarosan fertőző betegségek ütötték fel a fejüket: megjelent a tífusz, a vérhas és a tüdőgyulladás. A hatóságok egyre inkább a nem zsidó lakosságra is áttérjedő járványok kitörésétől tartottak. A helyzet kezdett tarthatatlanná válni. A helyi közigazgatás vezetői megoldásért ostromolták felettes szerveiket. Akik olvasták az április 7-én kelt rendeletet, sejtették, hogy mindez csak a kezdet, hiszen annak első sora így hangzott: „A magyar kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól.”

Az összegyűjtött zsidókat május 16–29-e között négy transzportban deportálták. (Kassa város állomásfőnöke feljegyezte az 1944-ben a városban áthaladt halálvonatokat adatait. Ezek szerint Beregszászból az alábbi szerelvények indultak a koncentrációs táborokba: május 16. – 3818 fő, május 18. – 3569 fő, május 24. – 2602 fő, május 29. – 860 fő.) A helyi vezetők némelyike mindent megtett, hogy az összezsúfolt emberek nyomorán segítsen: báró Perényi Zsigmond, a parlament főrendiházának elnöke élelmi-szer-szállítmányokat juttatott a nagyszülősi gettóba.

A háborút követően a holocaustot Kárpátalján a több mint 100 000-ből 8 323-an éltek túl.

Felhívó, hogy néhány baloldali elhivatottságú túlbuzgó ukrán történész, politikus a szovjethatalom éveiben, sőt a független Ukrajnában is megfogalmazott dolgozataikban, elhangzott felszólalásaikban a „magyar fasiszták uralmának” zsidó áldozatait „ukrán áldozatként” tartják nyilván, ezzel szándékosan elferdítik a tényeket, és ezzel a szláv lakosság körében gyűlöletkeltő indulatokat, egészségtelen hangulatot gerjesztenek a kárpátaljai magyarsággal szemben. Példa erre az a beszámoló, amely a „Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésének 45. évfordulója” alkalmából rendezett ünnepi gyűlésen hangzott el Ungváron. A többi között az ünnepi szónok megállapította: „Sötét korszak volt a vidék számára a magyar fasiszták hat éves uralma. Több mint 183 ezer embert vetettek börtönökbe és koncentrációs táborokba, mintegy 115 ezer embert elpusztítottak...” A feltupírozottan idézett adattal kapcsolatosan egy szó sem utal arra, hogy az „elpusztítottak túlnyomó többsége zsidó volt”. Lusztig Károly újságíró, túlélő jogosan teszi fel a kérdést, hogy ez a téma „még mindig tabunak számít?”⁹

Az ukrán történészek sokáig azon zsidó, ukrán, ruszin, és magyar fiatalok sorsáról sem közöltek adatokat, akik 1939–1941-ben illegálisan lépték át a magyar-szovjet határt és az elsők között estek a szovjet terror áldozataivá. Velük szemben a határsértőkre vonatkozó szovjet törvényt alkalmazták és háromtól öt évig terjedő munkatáborra ítélték őket. Ezen személyek száma meghaladta az 5 ezret. M. G. Geric huszti háborús veterán (a Komi ASZSZK-ban raboskodott) így emlékezett vissza a történetekre: „3 ezer ember három műszakban dolgozott éjjel-nappal. Reggeltől másnap reggelig 5–6-an meghaltak. A halottakat túl a zónán csak rádobták a hóra. A kemény munka és a végegyengülés miatt örökre a peccsorai és a többi tábor földjében nyugszanak.”¹⁰

A koncentrációs táborokban életben maradtak közül alig 7 ezren tértek vissza szülőföldjükre. Bár ismét külön nemzetiségként regisztrálták őket, sokan a megtizedelt magyar értelmiség helyébe álltak: magyar nyelvű lapokat adtak ki, könyveket fordítottak magyarra, elindították a magyar nyelvű könyvkiadást, a kulturális életet stb., mindezt a kommunista ideológusok szigorúan ellenőrzött elvei alapján cselekedték. Aki hibázott, arra Sztálin börtöne várt.

Az 1945–1953 közti időszak a zsidóság esetében a sztálini antiszemitizmus jegyében zajlott le. A 40-es évek elején a fasiszta holocaust elől nyugatra emigrált és a II. világháború befejeztével Angliából és más országokból a

Szovjetunióba, történetesen Kárpátaljára hazatérő zsidókat „általános idegengyűlölet” övezte, akiket „burzsoá ügynököknek” bélyegeztek, közülük többeket „szovjetellenes agitációért és propagandáért” tartóztattak le és koncepciós perek folytán ítélték el 10-20 évre. A beregszászi Mermelstein Ernő egy vicc elmesélése miatt húsz évet kapott. A Jutkovics-családdal szemben is „kollektív büntetést” alkalmaztak, amiért Kelet-Németországban tényleges katonai szolgálatot teljesítő fiúk megszökött. A család sikeresen megmenekült a fasiszta haláltáboroktól, a sztálinit már nem sikerült kikerülnie.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy a szovjet katonai hadvezetőség 1944-es magyar és német etnikai tisztogatást elrendelő 0036. számú rendelete értelmében a magyarlakta településekről a német haláltábort túlélő és hazatérő magyar zsidókat is begyűjtötték. Megjegyzendő, hogy 1945 februárja elején a szolyvai és a szabori szovjet haláltáborból a 8 564 civil internáltból hatósági engedéllyel **2448** magyar került haza, ugyanakkor az előzetes NKVD-kimutatásban szereplő **140** zsidóból csak **21**-et helyeztek szabadlára, 119 zsidónak a további sorsa ismeretlen.¹¹ A túlélőktől tudjuk, hogy a náci haláltáborokból hazakerült magyar zsidókat és a magyar munkaszolgálatosokat is nagyfokú bizalmatlanság övezte, közülük sokan az internáltak listájára kerültek. A szovjet kémelhárítók beszűkült logikája szerint a haláltáborokat csak azok élhették túl, akik a nácik szolgálatában ügynökök, besúgók voltak. Olekszij Korszun kutató szerint az NKVD, a SZMERS-átaszűrések, bizottsági meghallgatások után részben a kommunista, vagy falusi, szegény zsidókat engedték haza, a városiakat, akik vagyonosak voltak, visszatartották. Huber Bélától, a kárpátaljai magyar zsidók egyik ismert vezetőjétől tudjuk, hogy az NKVD által kiszemelt egyes zsidó házakból a haláltáborból hazatért tulajdonosokat a lágerbe hurcolták. Főleg Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősen, Huszton és más településeken az üresen álló és az erőszakosan felszabadított zsidó lakásokba, kertes házakba vezető beosztású szovjet tiszteteket, pártfunkcionáriusokat, tisztviselőket és családjukat költöztették be, illetve azokban különböző ügyviteli irodákat nyitottak, kultikus épületeiket, ingó és ingatlan vagyonukat államosították. Sándor László *Három ország polgára voltam* című visszaemlékezésének 106. oldalán nyíltan leírja, hogy 1947-ben Ungváron miként „idézte be” őt Szotnyikov százados, az NKVD (Narodnij Komitet Vnutrennyih Gyel – a Belügyi Népbizottság) főmunkatársa, aki arra akarta rávenni, hogy nyújtson segítséget a Szovjetunió kárpátaljai ellenségeinek a leleplezésében, a környezetében lévő személyek, köztük Rotman Miklós,

Olekszandr Ginyevszkij újságírók és mások megfigyelésében. Mint írja: „Meg voltam döbbenve. Csupa olyan emberekről volt szó, akiknek megbízhatóságához nem fért kétség. Egyébként az általa felsorolt személyek kivétel nélkül zsidók voltak... Ezt nem vállaltam.”¹²

1952 végén – 1953 elején antiszemita hisztériát gerjesztettek a Szovjetunióban, aminek következtében több orvost tartóztattak le, hurcoltak meg. Fokozódott a kárpátaljai zsidó értelmiségiekkel szembeni bizalmatlanság is. A szovjet titkosszolgálat több vádiratában az a kitétel szerepelt, hogy „szándékosan félrekezeltek, ténylegesen meggyilkolták a szovjet állam több jeles vezetőjét, képviselőjét... Ha Sztálin közben meg nem hal, a Gulag szigetecsoport rabjainak száma a szovjet zsidók révén legalább két millió fővel gyarapodott volna”¹³.

A Breznyev-korszak ideológiai-politikai sajtókiadványaiban szintén kimutatható a hol nyílt, hol burkolt antiszemita propaganda, amely felgyorsította Kárpátalján is a zsidók kitelepülési szándékát.

1989-ben már csak 2 600 zsidó élt Kárpátalján, az utóbbiak közül 298-an magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Többszörös fogyatkozásuk oka elsősorban az Izraelbe, kisebb mértékben Amerikába, a nyugat-európai országokba és Magyarországra történő folyamatos kivándorlás, amely az ötvenes években kezdődött meg repatriálással, családegyesítéssel.

*A zsidó etnikum száma és aránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben, 2001.*¹⁴

Közigazgatási egység:	Összlakosság:	Zsidók száma:	Százalékarány (%):
Kárpátalja	1 254 614	565	0,05
Ungvár	115 568	232	0,2
Munkács	81 637	157	0,2

Az utóbbi tizenkét év alatt számuk 61,1 %-ra apadt. Jelenleg szétszórtnak élnek az egész területen, de legtöbben Munkácson, Ungváron, Beregszászban, Nagyszőlősen és Huszton. A zsidó civilszervezetek becslései szerint mintegy 3 ezer zsidó származású, de ukrán, illetve orosz és magyar nemzetiségű zsidót tartanak nyilván, akik részt vesznek közösségi rendezvényeiken. Nagy többségük Belső-Ukrajnából költözött ide, kettős (orosz-zsidó, ukrán-zsidó, illetve hármas identitástudatúak (magyar-orosz-zsidó, magyar-ukrán-zsidó).

FŐBB KULTURÁLIS, SZOCIÁLIS, GAZDASÁGI ÉRDEKVÉDELMI SZERVEZETEIK¹⁵:

Az 1993–2001 között hivatalosan bejegyzett és működő 4 zsidó kulturális, felvilágosító tevékenységet folytató civil szervezetből 2 megyei, 2 járási és városi státuszú. Az ungvári székhelyű Kárpátaljai Zsidó Kulturális–felvilágosító Egyesület (1991, elnöke: Naum Repkin ismert festőművész) főleg a szláv nyelven beszélő zsidóságot tömöríti soraiban. A szervezet tagjainak száma 500 fő. A szociális, kulturális tevékenységüket támogatja Ukrajna Zsidó Alapítványa, a Lembergi Solom Alapítvány, a Sinberg Alapítvány, a Béke Jótékonyági Alapítvány. Létrehozásának pillanatától a szervezet szoros kapcsolatot tart fenn a zsidó lakossággal, erkölcsi támogatást nyújt, kulturális és jótékonyági programokat szervez, de a költséghiány miatt nem foglalkozik szociális-gazdasági jellegű problémákkal. Tevékenységének legfőbb területe a kultúra, az oktatás, a háború éveiben ártatlanul meggyilkolt zsidók emlékének ápolása, a kevésbé ellátottak jótékony szolgálata. Ugyancsak ehhez a szervezethez kötődik az Ungváron bejegyzett „Heszed Spira” Kárpátaljai Alapítvány (jelenleg Mihail Galin az alapítvány vezetője), amely sokrétű segély-programokat valósít meg nemcsak az ungvári, hanem a kárpátaljai segélyre szoruló zsidók körében is. Az alapítványnak saját székháza és több intézménye van.

A magyar kultúrához kötődő ungvári, munkácsi, beregszászi, huszti és aknaszlatinai zsidók érdekeinek képviselését vállalta fel az Ungváron székelő Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesülete (2001, elnök: Huber Béla). A szervezet tagjainak száma 130 fő. Ifjúsági tagozatának 20 fős a tagsága. Működését tagsági díjakból és önkéntes adományokból finanszírozzák. Propagálja a zsidó kultúrát, hagyományokat és szokásokat, elősegíti azok fejlődését a magyar anyanyelvű zsidók körében.

Az utóbbi időben a Felső-Tisza-vidéken a huszti zsidóközösséget is az aktivitás és a megújulás jellemzi. Két járási státuszú civilszervezetük is van:

– a Kárpátaljai „Menora” Zsidó Kulturális Egyesület Huszti Járási Tagozata (elnöke: Lazarovics O. L.), és

– a „Solom” Zsidó Kulturális Egyesület Huszti Járási Szervezete (elnöke: Jankelovics J. Sz.), amelyek sokrétű érdekvédelmi munkát fejtenek ki a szórványban élő zsidók körében.

A kárpátaljai zsidó civil szervezetek és alapítványok az erősen megfogyatkozott népcsoport szociális-kulturális érdekeit képviselik és jelenítik meg. Az uk-

rajnai zsidók kulturális központjának továbbra is Kijev tekinthető. Izrael kijevi nagykövetsége és kültestületének képviselői aktívan támogatják az ukrainai zsidókat, azok vallási és kulturális tevékenységeit, közreműködnek az izraeli állampolgárság (ukrán-izraeli kettős állampolgárság), izraeli útlevél megszerzésében és az Izraelbe történő kitelepülőknek is segítséget nyújtanak. Egyre gyarapodik az ukrán-izraeli kettős állampolgárok száma is. Izraeli és amerikai támogatással gondozzák a településeken megmaradt zsidó temetőket, sírkerteket, emlékhelyeket. Több vasárnapi iskolát tartanak fenn, ahol a zsidó ifjúság őseik nyelvét, kultúráját sajátítja el. Múltjukat, kultúrájukat érintő emléktáblákat helyeznek el, védnökséget vállalnak a kiüresedett zsinagógák, imaházak, emlékművek felett. A radvánci zsidó temető mellett található az 1914–1915-ös világháborús emlékmű, az elhunytak névsorában zsidó származású honvédek, tisztok is vannak. A külföldről ideérkezett rabbikkal (jelenleg Menachem Mendel Teichmann a kárpátaljai zsidó közösség főrabijáé) közreműködnek az ungvári, munkácsi és a huszti zsidó felekezetek megerősítésében, a vallási és kulturális élet szervezésében, a hagyományok megtartásában, a kiemelkedő személyiségek hagyatékainak megőrzésében, a szellemi kincsek megosztásában: Glück Gábor (1912–1983), Mihail Roszkin ungvári festőművész, Váradi-Sternberg János történész (1924–1992), Iván Olbracht (1882–1956) Kárpátaljához és Ungvárhoz is kötődő zsidó származású cseh író, Lusztig Károly (1922–2012) újságíró, író stb. Zarándokhelyé vált az ungvári zsidótemető, ahol Slomo Gancfrid csodálatos emlékü rabbi nyugszik, itt állították fel a 14 ezer ungvári deportált emlékművét is, akiket auschwitzi haláltáborba hurcoltak.¹⁶

KÁRPÁTALJA NEMZETISÉGEINEK VESZTESÉGLISTÁJA:

Az eddig fellelhető hiteles források alapján számításaink szerint 1944–1946 között **40 318** fő (magyar, német) került fogolytáborba, ebből kárpátaljai illetőségű **27 079** fő. Közülük 3 100 sváb-német férfi és nő, kb. 20 ezren hazatértek, több mint 7 ezren a lágerek névtelen sírjaiban nyugsznak. (Csak emlékeztetőül: a szovjetek ellen vívott frontharcokban elesett honvédek száma igazoltan 137 településen 1 281 fő, Kárpátalja valamennyi településén 3104 fő). Ezenkívül több ezren nyomtalanul eltűntek.

Megjegyzendő: a szovjetek oldalán harcban elesett kárpátaljai ruszin/ukrán, magyar, zsidó, szlovák önkéntesek száma **7 030** fő.¹⁷

A veszteségekről ettől teljesebb, hitelesebb képet további adatok hiánya miatt nem tudunk alkotni. Viszont, ha összevetjük az 1941. és 1946. évi

népszámlálások adatait, akkor mind a magyarok, mind a németek nagyobb veszteséglistákkal „rendelkezhetek volna”.

Nemzetiség:	Év, fő:		Fogyás (fő):	Fogyás (%):
	1941	1946		
Magyarok	245 286	134 558	- 110 728	45
Németek	13 244	2 398	- 10 846	81

Ennél nagyobb csökkenés csupán a náci által elhurcolt zsidóság esetében mutatható ki: 1941-ben 78 272, 1946-ban 6 998 főre volt tehető a számuk. A fogyás 71 274 fő, tehát 91 %.

Az ukrán történészek szerint a területen 1944 tavaszán 12 gettó volt, 112 500 zsidót vittek koncentrációs táborokba, közülük 104 177-en pusztultak el. Egyes történészek Kárpátalja területéről deportált 100-110 ezer főről tudnak. Megjegyzendő: ezek az adatok nem a mostani Kárpátaljára, hanem a történelmi Magyarországhoz tartozó teljes máramarosi, ugcocsi, beregi, ungi vármegyékre vonatkoznak! Utalunk arra, hogy 1941-es népszámlálási adatok szerint Kárpátalja 852 546 lakosából 78 272 fő zsidó volt, azonban ez sem fedi a valóságot, mivel a kérdezőbiztosok 1941-ben az elmagyarosodott zsidók jelentős részét még a helyi magyarokhoz sorolták! A valósághoz az áll közelebb, hogy az „izraelita” hitet gyakorló zsidók száma 101 854 (11,9 %) fő volt. Ebből kiindulva a lélekszámot felfelé kerekítve 102 000 fős zsidó közösséget kapunk. Ezt támasztják alá a kárpátaljai városokra, járásokra, településekre és az ott élt, nevesített zsidó családokra, azok tagjaira lebontott legújabb kutatások adatai is, miszerint 87 305 (és nem 104 177, sem 115 000, stb. fő) kárpátaljai lakos halt meg a náci koncentrációs táborban.¹⁸ Ennek a zsidó közösségnek a közel 80 százaléka magyar anyanyelvű volt.

Az 1946-os szovjet népszámlálás szerint Kárpátalján 6 998 zsidót vettek nyilvántartásba, akik minden bizonnyal megjárták és túléltek a náci táborokat. Megjegyzendő: a veszteséglistába tartoznak azok is, akik a Szovjetunióba szöktek, és a Gulág-táborokban haltak meg, de ide tartoznak a magyar hadseregbe behívott és ott elpusztult zsidó munkaszolgálatosok, valamint a Vörös Hadseregbe és a cseh légióba jelentkezett zsidó önkéntesek, akik harcban estek el és ráadásul azok is, akik túléltek a náci haláltáborban, de nem tértek vissza eredeti lakhelyükre.

Mindent egybevetve, véleményünk szerint több mint 7 ezerre tehető a vidéket örökre elhagyó zsidó lakosok száma (a tanulmány végén lévő táblázatban összegeztük a fenti következtetéseket). Ukrajna halottainak emlékkönyve (9. kötet) Kár-

pátalja településeivel foglalkozó részében összesen **93 091 fő** zsidó, ukrán, ruszin, szlovák, magyar, német, cseh, román neve szerepel, akik a náci táborokban (87 305), a magyar hadsereg kötelékében (3 104), a szovjet lágerekben (2 069), hadműveletek (386), illetve egyéb események (227) következtében haltak meg.¹⁹

KÁRPÁTALJA EMBERI VESZTESÉGEI A II. VILÁGHÁBORÚ, A NÁCI MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

(1939–1945), valamint a Szovjetunió hadifogoly táboráiban

Nº	Közigazgatási egység:	Veszteség:	Náci táborokban, gettókbán:	A magyar hadseregben:	A Szovjetunió hadifogoly táboráiban	Hadműveletek közben:	Egyéb:
1	Beregszász	4 892	4 733	121	17	5	16
2	Beregszászi j.	3 437	2 074	333	1013	8	9
3	Csap	373	280	3	2	88	-
4	Huszt	4 477	4 411	45	4	8	9
5	Huszt	5 626	5 335	239	31	21	-
6	Ilosvai	4 527	4 279	213	19	11	5
7	Munkács	11 064	10 884	119	7	27	27
8	Munkácsi	4 035	3 722	261	20	21	11
9	Nagybereznai	2 603	2 459	124	4	3	13
10	Nagyszőlősi	3 051	2 193	546	283	17	12
11	Ökörmezői	5 969	5 817	132	4	2	14
12	Perecsenyi	1 940	1 783	138	3	15	1
13	Rahói	6 195	6 109	38	1	35	12
14	Szolyvai	5 198	4 922	212	6	18	40
15	Técsői	12 985	12 521	228	198	21	17
16	Ungvári	6 354	5 655	203	453	31	12
17	Ungvár	8 417	8 264	82	-	50	21
18	Volóci	1 948	1 864	67	4	5	8
Összesen:		93 091	87 305	3 104	2 069	386	227

Forrás: Ukrajna halottainak emlékkönyve. Kárpátalja megye. I-IX. kötet. Ungvár, 2011. A táblázat a könyvsorozat IX. kötetének kimutatása alapján készült. Knyhga szkorboti Ukrajini. Zakarpatszka oblaszty. 9. Kiégészítő kötet. Uzsgorod, Vidavnictvo Karpati, 2011, 532. o.

Mindent egybevetve, az eddig ismert források, kimutatások szerint a náciizmusnak és a sztálinizmusnak mintegy **106 121** ezer kárpátaljai áldozata volt. Kárpátalja összlakossága 1941-ben 868 394, 1946-ban **710 696** fő volt. Az 5 év alatt bekövetkezett népességfogyás **157 698** fő, vagyis 18,2 %. Ha ebből a fogyásból kivonjuk a második világháborús áldozatait (**106 121** fő), akkor **51 577** fő marad (ezek feltehetően más országokba menekültek, repatriáltak, illetve a nyomtalanul eltűntek voltak).

JEGYZETEK:

¹Az 1215-ben tartott IV. lateráni zsinat 68. kánonja elrendelte: a zsidóknak megkülönböztető öltözeteket kell viselniük, hogy így mindig elkülöníthetők legyenek a keresztényektől. A 69. kánon a különböző hivatali állások betöltésétől tiltott el minden zsidót. A római Kúria azonban nem elégedett meg a határozatok meghozatalával, hanem minden országban következetesen érvényre is kívánta juttatni ezeket. Különösen így volt ez Magyarország esetében, ahol úgy találták: az ország vezetése korántsem sérénykedik a határozatok gyakorlatba ültetése terén. 1225-ben III. Honorius pápa magyar főpapoknak küldött bullájában adott hangot csodálkozásának, hogy Magyarországon a zsidók még mindig hivatalokat viselnek. Hat évvel később IX. Gergely már nemcsak szót emelt a zsidók hivatalviselése ellen, hanem felszólította az esztergomi érseket: akár egyházi fenyegetések kiszabásával is érje el, hogy a zsidókat elbocsássák állásaikból. Úgy tűnhetett, a fenyegetés meghozta gyümölcsét, mert még ugyanezen évben a király, II. András kibocsátotta II. dekrétumát, amelyben megtiltotta a zsidók hivatalviselését. Ez azonban csak egy lelemény, elterelő célzatú, formális engedmény volt a király részéről, miközben az addigi gyakorlaton mit sem változtattak. A kérdés jelentőségét mutatja, hogy az idegenek (zsidók és izmaeliták) elbocsátásának elmaradásáért az esztergomi érsek az egész országot a legsúlyosabb egyházi fenyegetéssel sújtotta, az úgynevezett interdiktummal, azaz egyházi tilalommal, melynek értelmében az egész országban szüneteltetni kellett az egyházi szertartásokat. Az idegenek hivatalviselését támogató udvari főtisztviselőket pedig személy szerint is kiközösítette az egyházból, így magát a nádort, s egy korábbi főtisztviselőt is. Ezt követően a király elhúzódo tárgyalásokat kezdett a pápával és az érsekkel arról, hogy miként lehetne eltekinteni az interdiktumtól és a kiközösítéstől, miközben továbbra sem hajlandó elbocsátani nem katolikus tisztviselőt. A pápa végül úgy dönt: külön pápai követet küld a magyar királyhoz, hogy rábírja a pápa követeléseinek teljesítésére. András azonban nem várta be a pápai küldöttet, hanem csapatai élén külföldi hadjáratra indult. Ám a pápai legátus utána lovagolt, s a határszélen a beregi erdőben utol is érte a királyt. Itt kényszerítette ki tőle a beregi eskü néven ismert megegyezést 1233. augusztus 20-án. Ebben a magyar király esküvel kötelezte magát, hogy ezentúl egyetlen zsidót sem állít egyetlen közhivatal élére sem, és semmiféle állami tisztség viselését sem engedi számukra. Megfogadta, hogy intézkedni fog a zsidók jellel történő megkülönböztetéséről. A megegyezésbe azt is belefoglalták, hogy tilos zsidóval akár házasság formájában is együtt élni. Akik ezt megszegik, azok büntetése teljes vagyonelkobzás, s a királynak a keresztények örökös rabszolgájává kell tennie őket. („Feheruaru rea meneh hodu utu rea”. Magyar történelmi szövegyűjtemény. A magyar történelem forrásai a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig (1301), Összeállította és a jegyzeteket írta: Zubánics László. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2008, 83. o.)

² Az 1910. évi népszámláláskor a zsidókat a németekkel egybe írták.

³ Botlik József–Dupka György: „Ez hát a hon...” Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1921. Mandátum-Universum, Budapest–Szeged, 24-28. o.

⁴ Fedinec Csilla. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. Galánta-Dunaszerdahely, Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002, 39-40. o.

⁵ Ságvári Ágnes. Holocaust Kárpátalján, 1941. Múltunk 1999/2.116-145 o.

⁶ Szabina Miron: Uzsgorod. A zsidó történelem emlékhelyei ukránul. Ungvár, M-Stúdió, 2001,20. o.

⁷ Tóth Gábor: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó”. Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. KMMI-Füzetek V., 2009, 7-16. o.

⁸ Doma István–Zubánics László. A kárpátaljai zsidóság XX. századi története. // A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.) KMMI, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011., 94. o.

⁹ Lusztig Károly előadása. A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai. Nemzetközi konferencia. Beregszász, 1989. november 16. – Emlékkönyv a sztálinizmus áldozatairól Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest, Patent–Intermix, 1993, 220. o.

¹⁰ Omeljan Dovhanics előadása. A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai. Nemzetközi konferencia. Beregszász, 1989. november 16. – Emlékkönyv a sztálinizmus áldozatairól Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest, Patent–Intermix, 1993, 222-223. o.

¹¹ Lásd bővebben: Dupka György – Alekszej Korszun. A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1997, 78-81. o.

¹² Sándor László. Három ország polgára voltam. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909-1993. Madách-Posonium, 2009,106. o.

¹³ Dupka György – Alekszej Korszun. A „malenykij robot” dokumentumokban... 220. o.

¹⁴ Saját szerkesztés a 2001. évi népszámlálási adatok alapján.

¹⁵ Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, Центр культур національних меншин. Інформаційний бюлетень № 20., Ужгород, 2010. 58. o.

¹⁶ Dupka György. Fogadó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2011. 84-90. o.

¹⁷ Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület. I. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1997. 648. o.

¹⁸ Книга скорботи України. Закарпатська область. Том I-IX. Голова редколегії І. О. Герасимов. Ужгород, 2002 - 2011.

¹⁹ Книга скорботи України. Закарпатська область. Том IX (додатковий). Іршавський район, Міжгірський район, Мукачівський район, Перечинський район, Рахівський район, Свалявський район, Тячівський район, Ужгородський район, Хустський район. Голова редколегії І. О. Герасимов. Ужгород, 2011. 532. old.